

АНОТАЦІЯ

Іванченко О.О. Традиції та новаторство земських практик у соціальній роботі в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії (Phd) за спеціальністю 231 Соціальна робота. Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2021.

У дисертації досліджено традиції та новаторство земських практик у соціальній роботі в Україні. Проаналізовано напрями земського призріння; виявлено та продіагностовано його елементи в сучасній соціальній роботі; досліджено можливості вдосконалення та відродження земських практик у соціальній роботі на регіональному, місцевому та організаційному рівнях.

Виявлено, що в науковій літературі відсутнє комплексне дослідження з теми дисертації, але окремі її аспекти розкриті в дослідженнях із соціальної роботи з різними групами клієнтів, а також з історії-, соціології-, філософії-, менеджменту-, технологій соціальної роботи. Досягнення цих дисциплін об'єднані в когнітивну парасолу, що є стрижнем використаного міждисциплінарного когнітивного підходу. Ефективність застосування цього підходу забезпечена принципами об'єктивності, неупередженості, багатофакторності, історизму, світоглядного плюралізму, системності та діалектичним принципами.

Поняття «земське призріння» визначене як застаріла назва та перший етап розвитку професійної соціальної роботи в Україні в 1864-1918 рр., реалізація напрямів якої була покладена на службовців органів земського самоврядування. Доведено, що традиціями його варто вважати використані протягом зазначеного етапу соціальноорієнтовані практики, які збереглися дотепер у класичному чи видозміненому вигляді та ефективно застосовуються в сучасній вітчизняній соціальній роботі. Новаторством практик земського призріння, у свою чергу, запропоновано вважати ті їх різновиди, що можуть бути відроджені в умовах сучасної соціальної роботи.

Передання імперським урядом обов'язку реалізації державного призріння земським органам місцевого самоврядування охарактеризовано як етап переходу

до професійної соціальної роботи в Україні. Аналіз цього процесу дозволив сформулювати твердження про тісний взаємозв'язок практик та досягнень тогочасної теорії соціальної роботи. Доведено, що методологічні засади останньої базувалися на доробку соціологічної науки, ідеях лібералізму, солідарності, розподілу праці.

Детальний аналіз земських соціально-статистичних досліджень та переписів дозволив розкрити питання про сутність регіональних та місцевих соціальних проблем, аномалій і патологій останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. До їх переліку внесені неписьменність, малокультур'я, «темнота» переважної частини населення; складна медична та епідеміологічна ситуація в сільській місцевості; поглиблення соціального розшарування, дисбалансу в соціально-демографічній структурі; соціальне сирітство, криза традиційного піклування та опіки; непорядкованість маятникової трудової міграції; каскадна ломка звичаїв, соціальних норм, цінностей; зростання частини депривованих соціальних груп. Підкреслено, що результати вибірових переписів та поточної статистики виступали для губернських земств візуалізованим підґрунтям для обґрунтування фундації напрямів призріння, розбудови організаційної структури, впровадження соціально спрямованих технологій і програм.

Детально проаналізовані такі напрями земського призріння, як патронаж над сиротами, байстрючатами, психічно та соматично хворими, засудженими та засланими; попечительство над виховними, освітніми та медичними закладами; соціальний супровід переселенців, біженців та трудових мігрантів; профілактика соціальних патологій; забезпечення зростання добробуту і рівня життя населення; сприяння розвитку соціальної кооперації, страхування, емеритури.

Доведено, що із набуттям Україною незалежності розвиток професійної соціальної роботи повернувся в загальноєвропейське русло, що збереженим практикам земського призріння в ній відведено важливе місце і значну роль. Традиції їх виявлені в соціальній роботі в реабілітаційних центрах для дітей з інвалідністю, інституційних закладах виховання, закладах загальної середньої та спеціальної професійно-технічної освіти, геріатричних пансіонатах. Акцентовано

увагу на тому, що, не зважаючи на забутість їх земського походження та «затертість» ярликами досягнень радянської системи соціального забезпечення, вони зберігають нерозривність та підтверджують циклічність розвитку вітчизняної соціальної роботи. Поряд з цим у дисертації детально досліджено розвиток прийомної сім'ї, будинків-інтернатів сімейного типу, соціальної допомоги на непрофесійній основі, а також пунктів обігріву та харчування для безхатченків. Під час характеристики останніх всебічно розкрито питання новаторства відроджених технологій земського Patronage familial та практик санітарно-продовольчих пунктів. Об'єктивність цих висновків підтвердили результати проведених фокусованих групових дискусій та глибинних інтерв'ю. Їх використано як підґрунтя для розробки рекомендацій з удосконалення і модернізації існуючих та відродження забутих практик земського призріння в сучасній соціальній роботі в Україні.

Створення, в умовах децентралізації, публічно-управлінських механізмів конкурсного та програмно-цільового соціального замовлення в дисертації охарактеризовано як важливу умову інставрації та вдосконалення земського досвіду у сфері соціальної роботи на рівні області. Доведено, що принципи та алгоритми цих механізмів можуть стати в нагоді під час реалізації регіональних програм з підвищення якості діяльності геріатричних пансіонатів і будинків для людей похилого віку, соціальної допомоги, супроводу і консультування, медичного страхування дітей із бідних сімей, які навчаються в середніх, середніх професійних навчальних закладах, а також розбудови мережі комплексних реабілітаційних центрів для дітей з інвалідністю. З метою покращення менеджменту соціальної роботи, підвищення професійного іміджу та престижу соціального працівника, у профільних службах та закладах рекомендовано запропонувати відродження корпоративно-паритетного недержавного пенсійного забезпечення.

Детальної розробки в дисертації отримали рекомендації з підвищення ефективності соціальної роботи в громаді шляхом впровадження як забутих, так і вдосконалення існуючих практик земського призріння. До переліку збутих

практик внесено пропозиції щодо впровадження технологій складання соціального паспорта громади, підтримки розвитку соціальної допомоги на непрофесійній основі, прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, впровадження громадських робіт і трудової допомоги в межах інтегрованої моделі соціального обслуговування, сприяння розвитку селищних комітетів та кас взаємодопомоги. Комплекс існуючих практик вміщує вдосконалені методики соціальної роботи в середніх, середніх спеціальних навчальних закладах та інтернатних установах.

Окреме місце в тексті займають рекомендації щодо створення і функціонування спеціалізованого реабілітаційного комплексу для дітей з кохлеарною імплантацією. Розглянуто перспективи впровадження в його діяльність традицій та новацій практик земського призріння. Порівняльний аналіз минулого і сучасного досвіду дозволив виявити схожість як соціальної місії, завдань, принципів, методик соціальної роботи, інтеграції, логопедії, сурдо- та корекційної педагогіки, так і стрижневої ідеї – синтезу в процесах абілітації та реабілітації занять кабінетного і вуличного типів. Але підкреслено, що прийнятні для початку ХХ ст. методики можуть бути використані в роботі з дітьми з кохлеарною імплантацією лише як допоміжні. Виходячи із сучасного досвіду в основу їх реабілітації рекомендовано покласти інноваційні методи верботонального розвитку, слухо- та логоритміки, техніки естетичної та натурпсихотерапії. Поєднання в них соціальної, психофізичної та інтелектуальної складових дозволяє сформувати повноцінну, всебічно розвинену особистість. Підкреслюється, що батьки дітей з КІ також мають стати клієнтами реабілітаційного комплексу і повинні проходити курси навчання, психоемоційного розвантаження, соціальної реабілітації.

Результати дослідження можуть бути використані під час розробки регіональної стратегії розвитку соціальної роботи, реалізації соціальних програм та проєктів, мета яких полягає в розбудові та підвищенні ефективності діяльності закладів сфери соціальної роботи в умовах децентралізації, а також заходів, спрямованих на формування позитивного іміджу місцевої влади, престижу

професії соціального працівника. Матеріали дисертації можуть бути використані в процесі викладання низки дисциплін для студентів спеціальності «Соціальна робота». Окремі її напрацювання впроваджуються в межах повсякденної діяльності служби (управління) у справах дітей Запорізької міської ради.

Ключові слова: земське призріння, попечительство, опіка, соціальна робота, реабілітаційний комплекс, соціальний супровід, соціальна допомога, особа з інвалідністю, людина похилого віку, територіальна громада, інституційний заклад виховання, Patronage familial.

ABSTRACT

Olha O. Ivanchenko. Traditions and innovation of zemstvo practices in social work in Ukraine. - Qualification research paper, manuscript.

Thesis for a Doctor of Philosophy degree (PhD): speciality 231 Social Work. - Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, 2021.

The research focuses on the study of traditions and innovations of zemstvo practices in social work in Ukraine. The research analyses zemstvo charity focal areas revealing and diagnosing the elements of the latter in modern social work; it investigates the improvement and revival potential of zemstvo practices in social work at regional, local and organizational levels.

There has been no comprehensive research analysis to be detected with reference to the given thesis subject, apart from particular aspects revealed in social work case studies as well as history, sociology, philosophy, management and social work technique research. The achievements of the abovementioned disciplines are united under a cognitive umbrella, which is the core of the interdisciplinary cognitive approach used, whose effectiveness is ensured by the principles of objectivity, impartiality, multifactoriality, historicism, ideological pluralism, systematics and dialectics.

The concept of "zemstvo charity" is defined as an outdated name and the first development stage of professional social work in Ukraine within the period of 1864-1918, the implementation of which was entrusted to employees of zemstvo self-government. Its traditions could justly claim to be the socially oriented practices having been used over the given period and hitherto maintained in a classical or modified form to be effectively applied in modern domestic social work. Subsequently, the types of zemstvo charity practices potentially restorable in modern social work are to be theorized as their innovations.

The allocation of the imperial government obligation to implement state charity to local self-government bodies has been described as a stage in the transition to professional social work in Ukraine. The analysis of this process enables to formulate statements about the close relationship between the practices and achievements of social work theory of that time. The methodological principles of the latter have been proved

to be based on the achievements of sociological science, the ideas of liberalism, solidarity and labour division.

A detailed analysis of zemstvo socio-statistical studies and census papers revealed the essence of regional and local social problems, anomalies and pathologies of the last third of the 19th and early 20th centuries. The list of the latter includes illiteracy, low culture, "darkness" of the majority of the population, a complicated medical and epidemiological situation in rural areas, deepening social stratification, imbalance in socio-demographic structure, social orphanhood, crisis of traditional care and guardianship, disordered commuting, overlapping ruination of customs, social norms and values, a partial growth of the deprived social groups. It should be noted that the results of sample census papers and current statistics were supposed to be used by provincial zemstvos as a visualized basis for substantiating the foundation of charity areas, building an organizational structure, the implementation of socially oriented techniques and programmes.

A profound attention has been paid to such areas of zemstvo charity as patronage of orphans, extramarital off-springs, mentally and somatically handicapped, convicts and exiles, superintendence of educational and medical institutions, social support of migrants, refugees and migrant workers, prevention of social pathologies, enhancing population welfare, promoting the development of social cooperation, insurance, superannuation.

It has been determined that with the acquisition of Ukraine's independence the development of professional social work headed back into common European direction, moreover, prioritizing the role of the preserved zemstvo charity practices. Their traditions have been revealed in social work of rehabilitation centers for children with disabilities, institutional educational establishments, institutions of comprehensive secondary and special vocational education, geriatric homes. A certain emphasis is placed on the fact that despite the oblivion of their zemstvo origin and label "obliteration" of the achievements of the Soviet social security system, they remain inseparable and confirm the cyclical development of domestic social work. In addition, the research provides a detailed examination of the development of foster family,

family-type boarding houses, social assistance on a non-professional basis, as well as warming centres and meal sites for the homeless. Correspondingly, the above-mentioned analysis deeply exposes the issue of innovation of the revived technologies of the zemstvo Patronage familial as well as medical and meal site practices. The objectivity of these conclusions was confirmed by the results of focused group discussions and in-depth interviews. They were used as a basis for the recommendation development to improve and modernize the existing and revive the forgotten practices of zemstvo charity in modern social work in Ukraine.

The thesis distinguishes the development of public administrative mechanisms of competitive and programme-targeted social order in decentralized environment as an important condition of installation and improvement of zemstvo experience into the field of social work at the regional level. The principles and algorithms in question have been recognized to play a major role in implementing regional programmes to improve the quality of geriatric care homes and homes for the elderly, social assistance, support and counselling, health insurance for children from low-income families attending secondary, secondary vocational educational institutions, including the development of a network of comprehensive rehabilitation centers for children with disabilities. In order to improve the management of social work, to provide a positive image and enhance prestige of social worker, the revival of corporate-parity private pension provision is proposed as a recommendation in specialized services and institutions.

A detailed examination in the research is devoted to the improvement recommendations of the effectiveness of social work in the community by introducing both forgotten and advancing existing practices of zemstvo charity. The first list includes proposals for the introduction of technologies for compiling a community social passport, support for the development of social assistance on a non-professional basis, foster families and family-type orphanages, implementation of community service and labour assistance within the integrated model of social services, promotion of village committees and mutual funds. The latter complex contains enhanced methods of social work in secondary comprehensive, secondary special educational institutions and boarding schools.

Another focus of the research has been on recommendations for foundation and functioning of the children's cochlear implant rehabilitation complex with further implementation of traditions and innovations of zemstvo charity practices into its activity. A comparative analysis of past and present experience enables to identify similarities in not only social mission, tasks, principles, methods of social work, integration, speech therapy, deaf and correctional pedagogy, but also in the fundamental idea, being a combination of indoor and outdoor habilitation and rehabilitation classes. However, it should be emphasized that the innovative, for the early 20th century, techniques can be only used as secondary and supplementary in dealing with children with CI proved to be obligatory based on the verbotonal method, hearing and logorythmics, techniques of aesthetic and natural psychotherapy. The extension of the latter by including social, psychophysical and intellectual components enables to form well-rounded individuals. It is ascertained that parents of children with CI are supposed to become rehabilitation complex clients to undergo specialized training, psycho-emotional relief, social rehabilitation.

The research results obtained can be applied in creation of the regional social work development strategy, implementation of social programmes and projects aimed at developing and increasing the efficiency of social work institutions in decentralized environment, as well as measures intended to project a positive image of local government and to enhance the prestige of social worker occupation. The thesis materials can be exercised in the process of teaching appropriate disciplines for students majoring in "Social Work" being partially incorporated into regular activities of Zaporizhia City Council Office for Children Affairs.

Key words: zemstvo charity, superintendence, care, social work, rehabilitation complex, social support, social assistance, person with disability, elderly person, territorial community, institutional educational establishment, Patronage familial.

СПИСОК НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Приймак О. М., Іванченко О. О. Земські соціально-статистичні дослідження на території Нижньої Наддніпряни (1880–1917 рр). *Нариси розвитку соціологічної думки у Нижній Наддніпряни (1860–1917 рр. та 70–90-х рр. ХХ ст.)* / за заг. ред. М. А. Лепського. Запоріжжя, 2018. С. 32–63. 261 с.

2. Іванченко О. О. Історичний досвід практики соціальної роботи в Україні з переміщеними особами в умовах земських інституцій. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. 11 : Соціальна робота. Соціальна педагогіка..* 2018. Вип. 25. С. 99–110. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/25344> (дата звернення: 03.09.2021).

3. Іванченко О. О. Потенціал використання досвіду земської емеритури в ході реалізації пенсійної реформи в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. : Педагогіка. Соціальна робота.* 2020. Вип. 1 (46). С. 43–48. URL: <http://visnyk-ped.uzhnu.edu.ua/article/view/217821> (дата звернення: 03.09.2021).

4. Іванченко О. О. Традиції земського призріння в системі професійно-технічної освіти України. *Наука і освіта.* 2021. № 1. С. 62–69. URL: <https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/articles/2021-1-doc/2021-1-st9> (дата звернення: 03.09.2021).

5. Ivanchenko O. The creation of the children's cochlear implant rehabilitation complex: innovations and prospects. *Knowledge, Education, Law, Management.* 2021. Vol. 2, № 1 (37). P. 21–29. URL: <http://kelmczasopisma.com/ua/jornal/53> (дата звернення: 03.09.2021).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Іванченко О. О. Потенціал інставрації досвіду діяльності земств в контекст реформування системи соціальної роботи в сучасній Україні. *Соціальне*

прогнозування та проектування майбутнього країни: світогляд миротворення : VIII Міжнар. наук. конф. (м. Запоріжжя, 23.03.2018). Запоріжжя, 2018. С. 60–62.

7. Іванченко О. О. Соціальна складова діяльності земств Південної України: погляд регіональних істориків. *Історія степової України XVII-XXI ст.* : Всеукр. наук. конф. на знак вшанування пам'яті А. В. Бойка (м. Запоріжжя, 11–12 травня 2018). Запоріжжя, 2018.

8. Іванченко О. О. Ретроспективний аналіз земських практик соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні. *Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики*: Всеукр. наук. конф. (м. Дніпро, 25–26 травня 2019 р.). Дніпро, 2019. С. 220–222.

9. Іванченко О. О. Земські соціальноорієнтовані практики та лакуни реформ вітчизняного місцевого самоврядування. *Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни: технології миротворення* : X Міжнар. наук. конф. (м. Запоріжжя, 21 лютого 2020 р.). Запоріжжя, 2020. С. 153–156.

10. Ivanchenko O. The social service for commuters in Southern Ukraine of the late 19th- early 20th centuries. *Надання соціальних послуг в умовах децентралізації: проблеми та перспективи* : Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 25 вересня 2020 р.). Ужгород, 2020. С. 43–44.

11. Іванченко О. О. Соціальні чинники формування місії реабілітаційного комплексу для дітей з кохлеарною імплантацією. *Модернізація освітньої системи: світові тенденції та національні особливості в умовах пандемії* : IV Міжнар. наук. конф. (м. Каунас, 19 лютого 2021). Каунас, 2021. С. 43–47